

Toelichting op het liturgisch spel *Filius Getronis*

Het spel is te vinden in een 12e-eeuws handschrift afkomstig uit het klooster Saint-Benoit sur Loire in Fleury. Op dit moment bevindt het handschrift zich in de bibliotheek van Orléans: Bibliothèque Municipale MS. 201

Ontwikkeling in de Middeleeuwen

Om het muzikaal ontstaan van een spel als dit te begrijpen, moeten we teruggaan tot de 9e eeuw. In deze tijd werd de officiële kerkmuziek, die we later Gregoriaans zijn gaan noemen, langzaam maar zeker tot een hechte eenheid gesmeed. Keizer Karel de Grote en zijn opvolgers voerden een strenge unificatiepolitiek. Overal in heel Europa moest op dezelfde melodieën worden gezongen, en de eredienst moest overal volgens dezelfde liturgische ordening worden gevierd. De creativiteit van de componisten, die vroeger eeuwen daadwerkelijk hadden bijgedragen aan het ontstaan van het Gregoriaans, zocht zich een uitweg buiten het nieuwe keurslijf. De liturgische gezangen, geworteld in een Oosterse muziekpraktijk met veel melismen (lange melodische formules, gezongen op één vocaal) boden ernstige moeilijkheden voor de noordelijke zangers, die gewend waren aan een wat vierkanter, syllabischer zangwijze (op elke noot één lettergreep). Deze twee redenen, zo luidt één van de theorieën, zouden ertoe geleid hebben, dat dichters en componisten naar een zangstijl hebben gezocht, die meer bij het noordelijk karakter paste. Vooral de kloostergemeenschappen in het Frankrijk der Karolingers, waar de jonge feodale staat aan alle activiteiten in het politieke, economische en artistieke leven nieuwe impulsen gaf, waren toonaangevend bij het ontstaan van vele nieuwe vormen in de kerkmuziek.

De eerste fase in deze ontwikkeling bestond uit het toevoegen van teksten aan Gregoriaanse gezangen met een sterk melismatisch karakter. Deze teksten stonden vanzelfsprekend in nauw verband met de liturgische betekenis van het oorspronkelijk gezang, het becommentarieerde dit als het ware. Een parallel vinden we in het commentaar in de kantlijn in bijna alle Middeleeuwse heilige boeken. Oorspronkelijkheid was in de Middeleeuwen niet zo'n hooggeschatte deugd als tegenwoordig. Deze nieuwe kunstvorm, tropen genaamd, was in oorsprong literair van aard. Later werd ook de muziek nieuw gecreëerd, zodat een geheel nieuw genre ontstond in de kerkmuziek. Dit nieuwe genre was weliswaar sterk geworteld in het Gregoriaans, maar stond buiten de officiële liturgie. Toch werd het oogluikend door de autoriteiten toegestaan. Later nam het troperen van Gregoriaanse gezangen dergelijke vormen aan, dat het door het Concilie van Trente (1545 - 1563) volledig verboden werd.

Gelijktijdigheid in spel

Het toneel is in dit spel duidelijk verdeeld in twee kampen. Aan de ene kant (in competenti loco) heerst de op een hoge zetel gezeten heidense vorst Marmorinus met zijn dienaren en soldaten. Aan de andere kant (in alio loco) bevindt zich Excoranda, de stad van Getron, met daarin Getron, zijn vrouw Euphrosina, zijn zoon Adeodatus en enkele stadgenoten. In het oostelijk deel van Excoranda - dus het dichtst bij priesterkoor en altaar - is de kerk van St. Nicolaas te vinden. Daar wordt de Jongen Adeodatus gevangen genomen door de soldaten van Marmorinus. Zoals in alle 12e-eeuwse liturgische drama's is dit alles tegelijkertijd te zien en volledig voorbereid voordat het spel begint. Gelijktijdigheid overheerst: terwijl Marmorinus zijn soldaten gebiedt ieder gevangen te nemen die zich tegen zijn autoriteit verzet, trekt tegelijkertijd (interim) aan de andere zijde een stoet mensen naar de kerk van Nicolaas om zijn feestdag te vieren. Later in het spel doet zich nog zo'n parallele situatie voor: nadat zij om de voorspraak van Nicolaas gebeden heeft gaat Euphrosina naar huis om een maaltijd van brood en wijn te bereiden voor de armen en voor de geestelijken in de stad. Als de genodigden beginnen te eten, geeft Marmorinus aan de andere kant te kennen dat hij honger heeft en bediend wil worden door de gevangen genomen knaap. Het contrast is stichtend: hier is een kosmisch gevecht gaande tussen de heidense Apollo en de ware God der christenen. Sint Nicolaas' beloning van hen die de armen voeden is een demonstratie van Gods zorg voor hen die de ander goed doen. Wijn is het symbool van Dionysische onmatigheid, maar ook van het sacrament. Hoewel Koning Marmorinus niet vernietigd wordt zoals Herodes - men vraagt zich af wat er met Marmorinus gebeurt aan het einde van het spel, wanneer de Jongen plotseling verdwijnt - heeft de overwinning van de hemelse stad over de wereldlijke stad (alweer) een dramatische vorm aangenomen.

Metrum en melodie

Het spel Filius Getronis is - net als andere spelen in het handschrift van Fleury - geschreven in een duidelijke cadans. Het is onder te brengen in verschillende metrische modi, zoals de jambe, trochaeus, dactylus en spondaeus, alle vijfvoetig. Hoewel de muzikale notatie in de handschriften gelijk is aan die van het 'niet gemeten' Gregoriaans, is het metrum van de teksten bepalend geweest voor de metrische uitwerking van de muziek. De muzikale vormgeving is bijzonder. Er is indertijd gekozen voor Leitmotive: elke zelfstandige dramatische eenheid heeft een eigen melodie. Een zestal melodieën kan onderscheiden worden: de soldaten, Marmorinus, Adeodatus, Euphrosina en Getron, maar ook die ene burger die de Jongen bij zijn terugkeer tegenkomt. Het is des te opmerkelijk dat Euphrosina aan het einde van het spel individueler melodieën te zingen krijgt. Dramatisch hoogtepunt echter wordt gevormd door het moment waarop de zoon een klaagzang aanheft en daarvoor de melodie van zijn moeder gebruikt.

Er zijn uitvoeringen van dit spel bekend met veel instrumenten en allerlei vormen van meerstemmigheid. Wij kiezen voor een eenvoudige versie. In ons spel worden alle leden actief betrokken. Wellicht benadert deze uitwerking de oorspronkelijke vorm het dichtst: alleen de allergrootste en machtigste kerken hadden immers de beschikking over grote hoeveelheden instrumentalisten en hun instrumenten.

Met dank aan Leo Meilink (1973) en William L. Smoldon (1980).

Anthony Zielhorst